

TERESA MRÓZ¹, TOMASZ KAŁUŻNY²

O KONSTITUCYJNYCH UWARUNKOWANIACH ARBITRAŻU GOSPODARCZEGO

1. Uwagi ogólne

Szanowny Jubilat w swej działalności naukowej i orzeczniczej wielokrotnie wskazywał na porządek prawa stanowionego jako funkcję wartości i zasad ustroju państwa³. Są to zależności o znaczeniu kluczowym dla funkcjonowania państwa w zasadzie we wszystkich jego sferach. Na przestrzeni ostatnich siedemdziesięciu lat ustrój Polski przechodził swoistą drogę, niespotykaną wcześniej, określaną w literaturze jako droga „z powrotem do kapitalizmu”⁴. W Polsce, szczególnie po 1944 r., wyraźnie widać zależność między zasadami ustroju politycznego, społecznego i gospodarczego państwa a funkcjonowaniem podstawowych instrumentów prawnych dotyczących gospodarki, w tym sposobu rozstrzygania sporów powstających między podmiotami prowadzącymi działalność gospodarczą.

Pierwsze akty prawne centralistycznego systemu zarządzania gospodarką wiązały się z dążeniem do podporządkowania procesów gospodarczych zasadom gospodarki planowej, oderwanej od praw rynku⁵. Ustawa o planie odbudowy gospodarczej⁶,

1 Prof. zw. dr hab., Uniwersytet w Białymstoku.

2 Dr, sędzia Sądu Rejonowego w Białymstoku, Uniwersytet w Białymstoku.

3 A. Jamróz, Wprowadzenie do prawoznawstwa, Warszawa 2015.

4 P. Jasiński S. J., Z powrotem do kapitalizmu. Problemy przekształceń systemowych i własnościowych, Warszawa 1994, s. 10 i n.

5 L. Stępiak, Rozwój funkcji umów w gospodarce PRL, [w:] L. Bar (red.), Instytucje prawne w gospodarce narodowej. Studia prawne, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1981, s. 113.

6 Przepisy ustawy z dnia 02.07.1947 r. o planie odbudowy gospodarczej, Dz.U. Nr 53, poz. 285.

dekret o planowanej gospodarce narodowej⁷, czy ustawa o dostawach, robotach i usługach na rzecz Skarbu Państwa, samorządu oraz niektórych osób prawnych⁸ wyrażały związanie umów w obrocie gospodarczym z planowaniem centralnym i władczym oddziaływaniem administracji na jednostki gospodarki uspołecznionej powstających wówczas na bazie nacjonalizacji przemysłu⁹.

Istotne zmiany w kształtowaniu regulacji prawnych funkcjonowania gospodarki wiązały się z opracowaniem w 1948 r. sześcioletniego planu uprzemysłowienia kraju oraz ustaleniu nowych ram organizacyjnych kierowania gospodarką. Utworzone wtedy złożone struktury ministerstw gospodarczych oraz Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego funkcjonowały jako element scentralizowanego systemu zarządzania gospodarką kierowanego przez Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów.

Uzupełnieniem koncepcji centralistycznego zarządzania gospodarką stało się podjęcie inicjatywy zorganizowania arbitrażu gospodarczego przez powołanie dekretem o państwowym arbitrażu gospodarczym specjalnego organu do rozstrzygania sporów w sektorze uspołecznionym¹⁰. W ten sposób nastąpiło definitywne wyłączenie sporów między jednostkami gospodarki uspołecznionej z właściwości sądów powszechnych i pozbawienie możliwości poddawania sporów o prawa majątkowe między podmiotami podlegającymi arbitrażowi pod rozstrzygnięcie sądu polubownego¹¹. Powstał więc specyficzny twór prawny, całkowicie zależny od ideologii i ustroju państwa. Określenie celu i zakresu działania państwowego arbitrażu gospodarczego wiązało się z zamiarem zapewnienia dyscypliny wykonania narodowych planów gospodarczych, przestrzegania zasad rozrachunku gospodarczego oraz zabezpieczenia wykonania umów w odniesieniu do sporów o prawa majątkowe między podmiotami wskazanymi w dekrete¹². Jak widać, już w samej nazwie organu rozstrzygającego znalazło się określenie „państwowy”, co przeczy istocie arbitrażu jako ze swej natury niezależnego od mechanizmów władczych państwa.

2. Arbitraż w świetle założeń ustrojowych po II wojnie światowej

Organizacja arbitrażu opierała się na funkcjonowaniu Głównej Komisji Arbitrażowej działającej przy Ministerstwie Finansów oraz okręgowych komisjach

7 Postanowienia dekretu z 1.10.1947 r. o planowanej gospodarce narodowej, Dz.U. Nr 64, poz. 373.

8 Przepisy ustawy z dnia 18.11.1948 r. o dostawach, robotach i usługach na rzecz Skarbu Państwa, samorządu oraz niektórych osób prawnych, Dz.U. Nr 63, poz. 494.

9 Np. ustawa z 3.01.1946 r. o przejęciu na własność Skarbu Państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, Dz.U. Nr 3, poz. 17.

10 Postanowienia dekretu z dnia 5.08.1949 r. o państwowym arbitrażu gospodarczym, Dz.U. Nr 46, poz. 340.

11 T. Mróz, O państwowym arbitrażu gospodarczym i jego funkcjach w PRL, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2005, t. III, s. 104-105; w tym również art. 5 dekretu z dnia 5.08.1949 r. o państwowym arbitrażu gospodarczym.

12 Art. 1 i 2 dekretu z dnia 5.08.1949 r. o państwowym arbitrażu gospodarczym.

arbitrażowych. Zwierzchni nadzór nad arbitrażem był sprawowany przez ministra finansów. Przepisy powołanego dekretu określiły również zasady postępowania arbitrażowego w odniesieniu do procedowania w sprawach podmiotów podlegających arbitrażowi, z zaznaczeniem możliwości uregulowania prowadzenia tzw. arbitrażu resortowego¹³. Zagadnienia związane z charakterem prawnym i funkcją państwowego arbitrażu gospodarczego stały się przedmiotem analiz i poszukiwań, które często eksponowały znamienne cechy tej instytucji. Zasadniczo podkreślano odmiennosć państwowego arbitrażu od sądownictwa polubownego ze względu na specyfikę zadań i kompetencji, w tym zwłaszcza w odniesieniu do możliwości wkraczania w ramach państwowego arbitrażu w materialną treść stosunków zobowiązaniowych oraz rozpoznawania spraw niezależnie od wniosków stron, a nawet wszczynania spraw z urzędu¹⁴. Trudność wynikała stąd, że państwowy arbitraż nie mieścił się w klasycznych podziałach władzy. W pierwszym okresie funkcjonowania państwowego arbitrażu gospodarczego uznawano, że arbitraż nie jest specjalnym sądem gospodarczym, nie jest też organem administracyjnym¹⁵, a swoistą instytucją judykacyjną realizującą zadania w systemie gospodarki planowej. To ustalenie nie tworzyło żadnej nowej teorii. W kolejnych latach, w związku z zachodzącymi przemianami społeczno-gospodarczymi, zaczęto dostrzegać znaczenie kształtowania stosunków prawnych w odniesieniu do ochrony praw i interesów jednostek gospodarki społecznej. Potwierdza to silny związek z ustrojem politycznym i gospodarczym i próby dostrzegania funkcji ochronnych. W związku z tym rozstrzyganie sporów w ramach państwowego arbitrażu gospodarczego określano jako przekształcenie funkcjonowania arbitrażu w organ o charakterze quasi-sądowym¹⁶. Pojawiały się także sugestie o możliwości włączenia arbitrażu do systemu sądownictwa powszechnego¹⁷. Jednak do przekształcenia państwowego arbitrażu gospodarczego w odrębną jednostkę sądownictwa gospodarczego nie doszło z uwagi na wprowadzane od roku 1971 zmiany w systemie zarządzania gospodarką „z powiązaniem centralnego planowania i kierowania procesami społeczno-ekonomicznymi z koniecznością rozszerzania operatywnej samodzielności jednostek gospodarki społecznej”¹⁸. W konstrukcji prawnej państwowego arbitrażu gospodarczego dominowały cechy właściwe dla organu administracji, nie zaś sądu. W kolejnych latach podjęte zostały działania mające na celu modyfikację zasad funkcjonowania państwowego arbitrażu gospodarczego. Postulowano działania idące w kierunku przekształcenia go w sąd gospodarczy i umocnienia pozycji arbitrażu w systemie organów państwowych. Doszło do utworzenia Państwowego Arbitrażu Gospodarczego powołanego

13 Art. 35 i n. dekretu z dnia 5.08.1949 r. o państwowym arbitrażu gospodarczym.

14 S. Buczkowski, Rola arbitrażu w gospodarce socjalistycznej, „Annales UMCS” 1954, vol. 1, s. 256.

15 J. Topiński, Państwowy arbitraż gospodarczy, PiP 1950, nr 3, s. 43.

16 Z. Gordon, Prawo obrotu gospodarczego, pod red. J. Winiarza, Warszawa 1980, s. 346.

17 A. Wengerek, Z zagadnień postępowania sądowego i arbitrażowego, PUG 1956, nr 10, s. 381.

18 Z. Gordon, Prawo obrotu gospodarczego, op. cit., s. 347.

ustawą o Państwowym Arbitrażu Gospodarczym¹⁹. Zadania i zakres działania organu określał art. 1 ustawy. Zgodnie z tym przepisem chodziło o powołanie organu do umacniania praworządności i porządku prawnego w stosunkach między jednostkami gospodarki uspołecznionej oraz dyscypliny wykonywania przez te jednostki planów społeczno-gospodarczych. Podkreślana była kwestia ochrony interesu społecznego i interesów jednostek gospodarki uspołecznionej oraz doskonalenie współpracy i systemów umów w stosunkach między jednostkami gospodarki. Nie tylko zadania, ale i organizacja Państwowego Arbitrażu Gospodarczego były specyficzne, chociażby z tego względu, że arbitraż działał przy Radzie Ministrów. Nadzór nad nim sprawował Prezes Rady Ministrów. Realizacją zadań zajmowała się Główna Komisja Arbitrażowa i okręgowe komisje arbitrażowe²⁰. Podobnie jak w odniesieniu do uprzednio obowiązujących postanowień dekretu o państwowym arbitrażu gospodarczym, kolejna regulacja stała się przedmiotem dyskusji w ówczesnym piśmiennictwie prawniczym. Mimo rozbieżności poglądów co do charakteru prawnego tak ukształtowanego arbitrażu większość przedstawicieli doktryny słusznie określała arbitraż jako państwowy organ systemu zarządzania gospodarką²¹. Jednak zaznaczyć należy, że pozycji prawnej ówczesnego arbitrażu nie można jednak bezpośrednio utożsamiać z organem administracji gospodarczej, bowiem regulacje prawne nie przewidywały możliwości wydawania decyzji²². Warto zwrócić uwagę, że w przepisach regulujących funkcjonowanie arbitrażu wykazonano rozpoznawanie sporów o prawa majątkowe, a ponadto o zawarcie lub ustalenie treści umowy (spory przedumowne), o zmianę lub rozwiązanie umowy oraz o ustalenie stosunku prawnego lub prawa²³. Rozpatrywanie tzw. sporów przedumownych niewątpliwie należy zaliczyć do cech charakterystycznych arbitrażu działającego w ustroju gospodarczym opartym o własność państwową. Przepisy ustawy o Państwowym Arbitrażu Gospodarczym były dostosowane do potrzeb związanych z umowami planowymi zawieranymi zgodnie z ideologią socjalistycznej gospodarki planowej. Na początku lat 80. w ramach prób transformacji stosunków społeczno-gospodarczych rozważano możliwość utworzenia odrębnego sądownictwa gospodarczego lub utworzenia właściwych wydziałów w ramach sądownictwa powszechnego. Do wdrożenia planowanych rozwiązań jednak nie doszło, bowiem funkcjonujący w ustroju socjalistycznym model państwowego arbitrażu gospodarczego mógł realizować tylko zadania w zakresie rozstrzygania sporów między jednostkami gospodarki uspołecznionej przy realizacji założeń scentralizowanego systemu gospodarowania oraz wy-

19 Ustawę z dnia 23.10.1975 r. o Państwowym Arbitrażu Gospodarczym, Dz.U. Nr 34, poz. 183.

20 Art. 6 i n. ustawy z dnia 23.10.1975 r. o Państwowym Arbitrażu Gospodarczym;

21 J. Starościak, *Prawo administracyjne*, Warszawa 1975, s. 362-363; R. Burchacki, *Kierunki działalności Państwowego Arbitrażu Gospodarczego*, PiP 1976, nr 3, s. 64 i n.; S. Włodyka, *Państwowy Arbitraż Gospodarczy w systemie zarządzania gospodarką narodową*, [w:] *Państwowy arbitraż gospodarczy w okresie XXX-lecia PRL*, red. T. Gontarz, Warszawa 1974, s. 34 i n.

22 T. Mróz, *O państwowym...*, op. cit., s. 110.

23 Art. 2 ustawy z dnia 23.10.1975 r. o Państwowym Arbitrażu Gospodarczym.

kluczeniu możliwości zagwarantowania niezależnego i niezawisłego rozstrzygnięcia sporów wszystkich podmiotów uczestniczących w obrocie gospodarczym. Gdy nadeszły czasy przełomu ustrojowego, Państwowy Arbitraż Gospodarczy nie miał racji bytu jako ściśle związany z poprzednim ustrojem państwa, przestał istnieć z dniem 1.10.1989 r. na skutek uchylenia ustawy o Państwowym Arbitrażu Gospodarczym ustawą o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych²⁴. Dokonując oceny funkcjonowania Państwowego Arbitrażu Gospodarczego, należy podkreślić, iż określenie „arbitraż” od wieków kojarzone było z prowadzeniem postępowania arbitrażowego i rozstrzygnięcia sporu przez niezależnych arbitrów w ramach sądownictwa polubownego. Sama nazwa „Państwowy Arbitraż Gospodarczy” zawierała merytoryczną sprzeczność samą w sobie²⁵, a instytucja państwowego arbitrażu nie miała z sądownictwem nic wspólnego²⁶. Istota polubownego rozstrzygnięcia sporów w ramach arbitrażu sprowadza się do określenia zgodną wolą stron stosunku cywilnoprawnego możliwości rozstrzygnięcia sporu wyrokiem niepaństwowego sądu polubownego. Cele i zasady działania państwowego arbitrażu gospodarczego wykluczały możliwość uznania go za spełniający elementarne cechy sądownictwa polubownego.

3. Miejsce sądownictwa polubownego w świetle postanowień Konstytucji RP z 1997 roku

Problematyka sądownictwa polubownego w kontekście regulacji Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej²⁷ cieszy się zainteresowaniem doktryny. Z toczonych dyskusji wyłania się szereg interesujących kwestii o fundamentalnym znaczeniu dla miejsca i roli sądownictwa polubownego w aktualnej rzeczywistości ustrojowej. Zasadniczo zgodnie wywodzi się, że nie ma kolizji pomiędzy obowiązującymi przepisami dotyczącymi arbitrażu a regulacjami konstytucyjnymi²⁸. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że funkcjonowanie arbitrażu wymaga pogodzenia uniwersalności i bezwzględnego charakteru konstytucyjnego prawa jednostki do ochrony prawnej ze strony państwa oraz elementarnych standardów tej ochrony z przepisami ustawowymi ograniczającymi rolę sądów w sporach poddanych arbitrażowi²⁹.

Zgodnie z art. 10 ust. 1 Konstytucji ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale oraz równowadze władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej. Z zasady podziału władz wynika, że władza sądownicza ma odrębną pozycję względem legislatury i egzekutywy, nadto pełni funkcję apolitycznego

24 Art. 8 ustawy z dnia 24.05.1989 r. o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych, Dz.U. Nr 33, poz. 175:

25 T. Mróz, O państwowym..., *op. cit.*, s. 102.

26 A.W. Wiśniewski, Międzynarodowy arbitraż handlowy w Polsce, Warszawa 2011, s. 112.

27 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2.04.1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

28 A.Budniak-Rogała, Charakter prawny zapisu na sąd polubowny w postępowaniu cywilnym, Wrocław 2015, s. 37 oraz przywołane tamże poglądy doktryny;

29 A.W. Wiśniewski, Międzynarodowy..., *op. cit.*, s. 54-55.

czynnika równowagi, a w odniesieniu do praw i wolności jednostki odpowiednio funkcję apolitycznego gwaranta tych praw³⁰. Bazując na płaszczyźnie regulacji prawnych, należy przyjąć, że fundamenty wykonywania władzy sądowniczej zostały określone w art. 173 i nast. Konstytucji RP.

Według tej regulacji wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe. W art. 177 Konstytucji określono, że sądy powszechne sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw ustawowo zastrzeżonych dla właściwości innych sądów. Ponadto w art. 176 Konstytucji zagwarantowano dwuinstancyjne postępowania sądowe. Warto tu dodać, że w doktrynie prawa pojęcie i zakres wymiaru sprawiedliwości rozpatruje się w płaszczyźnie przedmiotowej i podmiotowej. Od strony przedmiotowej eksponowane jest rozstrzyganie konfliktów i orzekanie w sprawach przekazanych sądom według właściwości na podstawie obowiązujących regulacji. Analizując problem od strony podmiotowej, wskazuje się na niezawisłe i bezstronne sądy wymienione we wskazanych wyżej regulacjach konstytucyjnych. Podkreślić przy tym należy, że żaden przepis Konstytucji nie upoważnia ustawodawcy do delegowania władzy sądowniczej na inny podmiot niż organ sądowy sprawujący wymiar sprawiedliwości. W związku z tym, że w przepisach konstytucyjnych nie zostały wymienione sądy polubowne, należy stanowczo stwierdzić, że sądownictwo polubownego nie można zaliczyć ani do organów władzy sądowniczej, ani uznać za inny organ realizujący czynności orzecznicze w ramach sprawowania wymiaru sprawiedliwości. Stanowisko wykluczające możliwość przyznania sądom polubownym władzy rozstrzygania sporów cywilnoprawnych w ramach sprawowania wymiaru sprawiedliwości jest w pełni akceptowane w doktrynie.

Definicja wymiaru sprawiedliwości w ujęciu przedmiotowo-podmiotowym nie obejmuje swoim zakresem działalności sądownictwa arbitrażowego i stąd sądownictwo polubowne należy kwalifikować w kategoriach pozasądowych organów ochrony prawnej, nad którymi pieczę sprawuje sądownictwo powszechne³¹. Wyłączenie sądownictwa polubownego ze sfery sprawowania wymiaru sprawiedliwości oraz przyznanie sądom arbitrażowym statusu pozasądowych organów ochrony prawnej sytuuje sądownictwo polubowne poza konstytucyjnie określonymi ramami sądowego wymiaru sprawiedliwości. Funkcjonowanie sądów polubownych nie koliduje z konstytucyjnie określonym porządkiem prawnym i to zarówno od strony podmiotowej instytucjonalnego funkcjonowania sądów arbitrażowych, jak i od strony przedmiotowej w zakresie rozstrzygania sporów powierzonych sądom polubownym.

30 L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2000, s. 349.

31 Ł. Błaszczak, M. Ludwik, *Sądownictwo polubowne (arbitraż)*, Warszawa 2007, s. 51.

W kontekście poglądów przyznających sądom polubownym status organów ochrony prawnej należy stwierdzić, że nie ma przeszkód do realizacji czynności ochrony prawnej drogą postępowania arbitrażowego i rozstrzygania sporów w ramach sądownictwa polubownego³². Słusznie więc podkreśla się w literaturze przedmiotu, że działalność sądów polubownych nie jest ani wyjątkiem od zasady konstytucyjnego wymiaru sprawiedliwości, ani też nie stanowi przełamania monopolu sądów państwowych na sprawowanie wymiaru sprawiedliwości³³.

Zgodność poglądów doktryny w zakresie przyznania sądom polubownym statusu pozasądowych organów ochrony prawnej bez kolizji z sądownictwem państwowym w zakresie konstytucyjnie określonych ram sprawowania wymiaru sprawiedliwości nie przekłada się tak jednoznacznie na ocenę funkcjonowania sądownictwa polubownego w odniesieniu do konstytucyjnej zasady gwarantującej obywatelom prawo dostępu do sądu. Zgodnie z art. 45 ust. 1 Konstytucji każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez uzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd, a ponadto zgodnie z art. 77 ust. 2 Konstytucji ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności i praw. Jest to konstytucyjne prawo przysługujące jednostce wobec państwa, a także innych podmiotów zapewniających ochronę wartości o szczególnym znaczeniu dla rozwoju jednostki i funkcjonowania społeczeństwa. Prawo do sądu należy uznać za jedną z podstaw gwarancji godności ludzkiej przypisywanej „[...] wszystkim egzemplarzom gatunku *homo sapiens*, również tym, które w oczywisty sposób nie mają tych właściwości [...]”³⁴.

Przyjęta w powołanych przepisach zasada dostępu obywateli do sądu została określona w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego jako jedno z fundamentalnych założeń demokratycznego państwa prawa, rozumianym jako gwarancja umożliwienia obywatelom obronę ich interesów przed niezawisłym organem kierującym się wyłącznie obowiązującym w państwie prawem³⁵. Powszechnie przyjmuje się w doktrynie i orzecznictwie, że na konstytucyjne prawo do sądu składają się w szczególności: prawo dostępu do sądu (prawo uruchomienia procedury), prawo do odpowiedniego kształtowania procedury (zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności) oraz prawo do wyroku sądowego (prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia). Ten zakres interpretacji prawa do sądu uzupełniony został zgodnie z wykładnią Trybunału Konstytucyjnego wskazaniem prawa do odpowiedniego kształtowania ustroju i pozycji organów rozpoznających sprawy (w odniesieniu do państwowego wymiaru sprawiedliwości)³⁶. Zgodnie z interpretacją Trybunału

32 T. Ereciński, K. Weitz, *Sąd arbitrażowy*, Warszawa 2008, s. 16-18.

33 *Ibidem*, s. 20.

34 R. Spaemann, *Granice. O etycznym wymiarze działania*, tłum. J. Marecki, Warszawa 2006, 159.

35 Z uzasadnienia wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12.03.2002 r., w sprawie P 9/01 OTK-A 2002, nr 2, poz. 14.

36 Z uzasadnienia wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24.10.2007 r., SK 7/06, OTK-A 2007, nr 9, poz. 108.

Konstytucyjnego prawo do sądu nie może być rozumiane jedynie formalnie jako dostępność drogi sądowej w ogóle, ale również i materialnie, jako możliwość prawnie skutecznej ochrony praw na drodze sądowej. W związku z tym naruszenie prawa do sądu może nastąpić poprzez nadmierny formalizm procesowy i może być wynikiem działania (kumulatywnie lub indywidualnie) ustawodawcy lub przedstawicieli praktyki, w tym przede wszystkim organów wymiaru sprawiedliwości³⁷. W literaturze przedmiotu należy też odnotować poglądy, według których gwarancje konstytucyjne związane z prawem do sądu nie mogą być traktowane jako nakaz urzeczywistnienia w każdym trybie i w każdym rodzaju procedury tego samego zestawu instrumentów procesowych, jednolicie określających pozycję stron postępowania i zakres przysługujących im środków procesowych. Stąd nie każda odmienność lub specyfika postępowania sądowego musi być *a priori* traktowana jako ograniczenie prawa do sądu i związanych z tym gwarancji procesowych stron³⁸.

W kontekście poglądów co do wykładni konstytucyjnego prawa do sądu trzeba wyeksponować stanowisko, iż poddanie sprawy pod rozstrzygnięcie sądu arbitrażowego jest wypadkiem dopuszczalnej z konstytucyjnego punktu widzenia rezygnacji z prawa do rozpoznania sprawy przez sąd państwowy w ramach ochrony udzielanej przez państwo³⁹. Według odmiennego poglądu możliwość zrzeczenia się prawa do sądu wskazuje, że oddanie sporu pod rozstrzygnięcie sądu polubownego nie stanowi rezygnacji z prawa do sądu, ponieważ w żadnej mierze nie eliminuje kontroli działania sądu polubownego przez sąd powszechny⁴⁰. Nie można też pominąć stanowiska, że prawo do sądu realizowane jest przez sąd polubowny⁴¹, bowiem prawo do sądu należy rozumieć jako prawo do uruchomienia procedury przed sądem będącym organem o określonych cechach, takich jak niezależność i bezstronność⁴². Z zasygnalizowanych rozważań doktryny wynikają zasadniczo trzy rozbieżne stanowiska, które w odniesieniu do sporządzenia zapisu na sąd polubowny można ogólnie określić jako rezygnację z prawa do sądu, wykluczenie tej rezygnacji lub też realizację prawa do sądu w ramach sądownictwa polubownego. Zwolennicy poszczególnych koncepcji przytaczają dodatkowe argumenty, które łagodzą nieco skrajność stanowisk i pozwalają na nieznaczne zbliżenie poglądów odnoszących się do realizacji prawa do sądu w ramach sądownictwa polubownego. I tak wskazuje się, że rezygnacja z prawa do sądu nigdy nie może być rozumiana jako całkowita i definitywna, gdyż funkcjonowanie sądownictwa polubownego określone zosta-

37 Z uzasadnienia wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20.05.2008 r., P 18/07, OTK-A 2008, nr 4, poz. 61.

38 Z uzasadnienia wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16.11.2011 r., SK 45/09, OTK-A 2011, nr 9, poz. 97.

39 T. Ereciński, K. Weitz, Sąd arbitrażowy, *op. cit.*, s. 21-22.

40 Ł. Błaszczak, M. Ludwik, Sądownictwo..., *op. cit.*, s. 52-55.

41 R. Morek, ADR – w sprawach gospodarczych, Warszawa 2004, s. 40-52.

42 M. Romanowski, Znaczenie niezależności i bezstronności arbitra w postępowaniu arbitrażowym w świetle konstytucyjnego prawa do sądu, [w:] Księga pamiątkowa 60-lecia Sądu Arbitrażowego przy Krajowej Izbie Gospodarczej w Warszawie, red. J. Okolski, A. Całus, M. Pazdan, S. Soltysieński, E. Wardyński, S. Włodyka, Warszawa 2010, s. 376 i n.

ło w obowiązujących regulacjach w ramach zbliżonych do sądowego wymierzania sprawiedliwości, nadto orzeczenia sądów polubownych podlegają kontroli sądów państwowych. Kontrola i nadzór nad sądownictwem polubownym sprawowane są z mocy obowiązujących regulacji, których strony nie mogą uchylić ani zmienić mocą uzgodnień czynionych przy zawieraniu umowy arbitrażowej. Ponadto właśnie realizacja czynności kontrolnych nad sądownictwem polubownym gwarantuje realizację konstytucyjnego prawa do sądu, które należy rozumieć nie jako oddanie sporu pod rozstrzygnięcie organu pozasądowego, ale możliwość prowadzenia postępowania i rozstrzygnięcia przez sąd polubowny z zagwarantowaną w ramach sprawowania wymiaru sprawiedliwości sądową kontrolą rozstrzygnięć sądu polubownego. Wskazanie natomiast na realizację w ramach sądownictwa polubownego konstytucyjnego prawa do sądu odnoszone jest do możliwości podejmowania w toku czynności procesowych wszelkich działań prowadzących do alternatywnego rozwiązania sporu sądowego. W odniesieniu do tak rozumianego prawa do sądu dopuszcza się więc realizację wszelkich postępowań negocjacyjnych, mediacyjnych, arbitrażowych, które nie wykluczają prawa obywatela do sądu, a przeciwnie – gwarantują realizację tego prawa w ramach akceptowanego przez strony alternatywnego rozwiązania bądź rozstrzygnięcia sporu.

W kontekście rozbieżności poglądów co do statusu arbitrażu w świetle konstytucyjnego prawa do sądu na szczególną uwagę zasługuje koncepcja oparcia regulacji prawnej arbitrażu na zasadzie konstytucyjnej autonomii podmiotów⁴³.

Określona w art. 31 Konstytucji w zw. z art. 5 i art. 7 Konstytucji zasada wolności (autonomii) jednostki koresponduje z przysługującą stronom umowy arbitrażowej wolnością oddania sporu do rozstrzygnięcia sądowi prywatnemu⁴⁴. Zasada podlegania ochronie prawnej wolności człowieka stanowi z jednej strony skierowany do ustawodawcy nakaz stworzenia gwarancji i wolności w poszczególnych regulacjach, z drugiej zaś strony pozwala na określenie w przepisach nakazów i zakazów określających granice tej wolności. Konstytucyjnie określona zasada ochrony i poszanowania wolności człowieka niewątpliwie tworzy autonomiczną sferę wolną od jakiejkolwiek ingerencji zarówno ze strony innych podmiotów, jak i władz publicznych. Gwarantowana konstytucyjnie autonomia praw i wolności obejmuje również prawo do powierzania wybranej osobie trzeciej rozstrzygnięcia sporu o prawo podmiotowe, co z kolei skutkuje obowiązkiem ustawodawcy określenia w systemie prawnym właściwych przepisów regulujących zasady funkcjonowania arbitrażu. Podkreślić przy tym należy, że w odniesieniu do prawa wyboru sposobu rozstrzygnięcia sporu, odpowiednio w zetknięciu z konstytucyjną zasadą prawa do sądu, właśnie zasada wolności jednostki powinna mieć w niezbędnym dla jej reali-

43 A.W. Wiśniewski, *Konstytucyjne podstawy arbitrażu*, [w:] *Konstytucjonalizacja postępowania cywilnego*, red. nauk. T. Błaszczak, Wrocław 2015, s. 353 i n.

44 A.W. Wiśniewski, *Międzynarodowy arbitraż handlowy w Polsce*, Warszawa 2011, s. 71-72.

zacji zakresie pierwszeństwo⁴⁵. Nadmienić przy tym należy, iż możliwość powstania kolizji norm konstytucyjnych i wynika stąd konieczność ograniczenia zakresu przedmiotowego prawa do sądu potwierdzona została w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego⁴⁶.

Koncepcja pierwszeństwa zasady autonomii praw i wolności jednostki jako podstawowej i kształtującej prawa podmiotowe pozwala zatem na pogodzenie, wydawałoby się, z pozoru różnych zakresów gwarancji prawa do sądu i gwarancji skuteczności zapisu na sąd polubowny. Zasada zagwarantowania prawa do sądu niewątpliwie ma również na celu gwarancję realizacji praw podmiotowych jednostek, ale nie może przy tym wyłączać autonomii wolności wyboru najbardziej dogodnego i akceptowanego przez strony rozstrzygnięcia sporu przed sądem polubownym. W ramach zatem autonomii wolności i praw jednostki pozostaje zarówno swoboda sporządzenia zapisu na sąd polubowny, jak i realizacja czynności w ramach postępowania arbitrażowego celem rozstrzygnięcia sporu przez sąd polubowny. Zgodnie z dyspozycją art. 31 ust. 1 i 3 Konstytucji ustawodawca precyzyjnie określił obowiązującymi przepisami granice autonomii wolności w odniesieniu do sądownictwa polubownego przez wprowadzenie obowiązkowej treści i formy zapisu na sąd polubowny, określenie sposobu i zasad prowadzenia postępowania arbitrażowego, czy też sprecyzowania podstaw uchylenia bądź odmowy uznania lub stwierdzenia wykonaności wyroku sądu polubownego.

Podkreślić przy tym należy, iż sprecyzowane we właściwych przepisach wymogi dotyczące prawidłowości sporządzenia zapisu na sąd polubowny oraz prowadzenia i rozstrzygania sporu przed sądem arbitrażowym przewidują ograniczenia w zakresie korzystania z autonomii woli jednostki, ale również mają na celu ochronę wolności i praw innych osób, zagwarantowanie porządku prawnego w ramach sądowej kontroli wyroku sądu polubownego.

4. Podsumowanie

Konstytucja, określając zasady ustroju państwa, tworzy zarazem filary systemu rozstrzygania sporów. Przyjęty konstytucyjnie w 1952 r. ustrój demokracji ludowej i dominacja wówczas przyjętej ideologii nie sprzyjały rozwojowi pozasądowych metod rozstrzygania sporów. Wyraźnie to widać na przykładzie państwowego arbitrażu gospodarczego, który nie miał elementarnych cech arbitrażu w klasycznym ujęciu, był raczej jego zaprzeczeniem. Zmiany ustrojowe dokonujące się po 1989 r. dały podstawę do odbudowy pozasądowych sposobów rozwiązywania sporów mię-

⁴⁵ *Ibidem*, s. 68.

⁴⁶ Z uzasadnienia wyroków Trybunału Konstytucyjnego z dnia 9.06.1998 r., w sprawie K 28/97, OTK 1998, nr 4, poz. 50 oraz z dnia 16.03.1999 r., SK 19/98, OTK 1999, nr 3, poz. 36.

dzy przedsiębiorcami. W Polsce wciąż niestety nie jest to popularny sposób rozwiązywania sporów. Składa się na to wiele czynników o różnym charakterze, takich jak: uwarunkowania kulturowe, gospodarcze, mentalne i wiele innych. Obecnie nie ma przeszkód ustrojowych, mimo że funkcjonowanie sądownictwa polubownego pozostaje w wyraźnej zależności z podstawowymi zasadami ustrojowymi. Możliwość rozwoju sądownictwa arbitrażowego ma też związek z konstytucyjną klauzulą generalną gwarancji godności ludzkiej⁴⁷. Ponadto zasada prawa do sądu w pełni koresponduje z określoną obowiązującymi przepisami możliwością sporządzenia zapisu na sąd polubowny i realizacji czynności celem rozstrzygnięcia sporu przed sądem polubownym.

Konstytucyjne zasady ustrojowe umożliwiają realizację swobody dokonania wyboru rozstrzygnięcia sporu w ramach sądownictwa prywatnego z wyłączeniem jurysdykcji sądownictwa państwowego, przy uwzględnieniu w szczególności watorów sądownictwa arbitrażowego i polubownego charakteru rozstrzygania sporów w ramach arbitrażu.

47 Gwarancja godności ludzkiej uznana została za konstytucyjną klauzulę generalną. Zob. szerzej: L. Bosek, *Gwarancje godności ludzkiej i ich wpływ na polskie prawo cywilne*, Warszawa 2012, s. 149.